DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-34

ПРАВОВА НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ ТЕХНОГЕННИХ ВІДХОДІВ І ТЕХНОГЕННИХ РОДОВИЩ ЯК ПРОБЛЕМА ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВОЇ ТА ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ[1]

Легеза Ю. О.
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права,
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»
м. Дніпро, Україна

Накопичені відходи гірничодобувної, металургійної та хімічної промисловості в Україні водночас є джерелом екологічних ризиків і потенційною вторинною мінерально-сировинною базою. Оцінка цього ресурсу, визначення його правового статусу та безпечне поводження з ним потребують поєднання геологічної й екологічної науки з чітким законодавчим регулюванням. Нині таке регулювання є фрагментарним, що створює правову невизначеність для наукових установ, суб'єктів господарювання, органів влади та суду.

Законодавство України оперує трьома різними категоріями, які на практиці нерідко ототожнюють: відходи (зокрема відходи видобувної промисловості), техногенне мінеральне утворення та техногенне родовище корисних копалин. Відходи є предметом Закону України «Про управління відходами» [1, ст. 1, 8, 9]. Техногенне родовище визначено статтею 5 Кодексу України про надра як місце накопичення відходів видобутку, збагачення та переробки мінеральної сировини, запаси яких оцінені та мають промислове значення [2, ст. 5]. Техногенне мінеральне утворення – категорія переважно геологічна й облікова, яка сама по собі не породжує режиму надрокористування. Змішування цих категорій призводить до хибного висновку, що будь-яке накопичення відходів із залишковим вмістом корисних компонентів уже є родовищем.

Статус техногенного родовища набувається лише через послідовну процедуру: геологорозвідувальні роботи на техногенному об'єкті, геолого-економічна оцінка із підрахунком запасів і обґрунтуванням промислового значення, державна експертиза та оцінка запасів, встановлення кондицій і затвердження запасів Державною комісією

[1] Дослідження виконані в рамках проєкту прикладного наукового дослідження «Розробка нових прикладних і нормативних рішень для ресурсоефективної утилізації техногенних відходів та ліквідації пустот гірничорудних регіонів у контексті циркулярної економіки» (№ держреєстрації 0126U001271), що фінансується Міністерством освіти і науки України.

України по запасах корисних копалин з визначенням виду корисної копалини та напряму використання родовища, а також державний облік [2, ст. 42, 43; 6]. Ця процедура має науково-технічну природу, тому визначення правового статусу об'єкта не може підмінюватися ні висновком власника відходів, ні оцінкою контролюючого органу, ні судовою експертизою, яка встановлює лише фактичний склад матеріалу.

Постанова Кабінету Міністрів України від 23 травня 2025 р. № 600 доповнила Перелік корисних копалин загальнодержавного значення групою «Техногенні», зокрема позицією «суміші вуглевміщуючі» [3; 4]. Проте ця зміна вплинула на номенклатуру та значення корисних копалин, а не на процедуру визнання конкретного накопичення відходів родовищем. Нова редакція Класифікації запасів і ресурсів, яка приводить національну систему у відповідність до Рамкової класифікації ООН (UNFC-2019), зберегла вимогу державної експертизи запасів [5]. Тому саме набрання чинності Постановою № 600 не перетворює відходи на корисну копалину автоматично.

Системні прогалини чинного регулювання полягають у такому. По-перше, термінологічна неузгодженість: Кодекс України про надра, Класифікація, Податковий кодекс України й Перелік корисних копалин використовують різні, нетотожні терміни для позначення суміжних явищ, а нормативних дефініцій «техногенні відходи» та «техногенне мінеральне утворення» немає. По-друге, відсутній закон про відходи видобувної промисловості: Директива 2006/21/ЄС окремим законом не імплементована, а до його ухвалення такі відходи регулюються рамковим Законом (п. п. 3 Перехідних положень) [1; 7]. По-третє, облікова категорія «техногенний перспективний» не має легального визначення, критеріїв та процедури віднесення. По-четверте, для нової позиції Переліку не встановлено якісних параметрів і кондицій, а відходи видобувної промисловості не включено до переліку видів відходів, щодо яких може бути оголошено припинення статусу відходів [8].

Таку проблему не вирішено на законодавчому та науково-теоретичному рівні. Законодавство про надра не розмежовує техногенні утворення й техногенні родовища, що фактично означає режим «безгосподарності» щодо таких об'єктів, зростання площі техногенно забруднених земель і виснаження природних родовищ; ця проблема не вирішується ані законодавством про надра, ані законодавством про відходи [9]. Дослідники наголошують, що техногенне утворення може бути віднесено до родовищ лише за умови позитивної техніко-економічної оцінки та оцінки запасів уповноваженим органом [11]; наслідки прогалини для стану земельних ресурсів розглянуто в [10, с. 47–55], а потребу реформування законодавства про небезпечні відходи обґрунтовано в [12, с. 813–831].

Правова невизначеність не може тлумачитися на користь розширення публічно-правового примусу. Принцип правової визначеності як складова верховенства права вимагає, щоб норма була сформульована з достатньою чіткістю і дозволяла особі передбачити наслідки своєї поведінки. Прогалину має усувати законодавець, а не розширювальне тлумачення підзаконного акта.

Окремої уваги потребує діяльність із відновлення земель, зайнятих накопиченнями відходів. Вилучення й оброблення раніше видалених відходів із метою рекультивації належить до сфер охорони земель та управління відходами, а не до користування надрами [1, додаток 2; 13, ст. 1, 22, 46, 52]. Така діяльність відповідає Цілям сталого розвитку України, насамперед щодо відновлення екосистем суші, відповідального споживання та виробництва, а також переходу до циркулярної економіки.

З урахуванням викладеного пропонуємо: прийняти спеціальний закон про відходи видобувної промисловості з імплементацією Директиви 2006/21/ЄС; закріпити на рівні закону визначення понять «техногенні відходи», «техногенне мінеральне утворення» та «техногенне родовище», узгодивши їх у Кодексі України про надра, Податковому кодексі України та підзаконних актах; визначити критерії, порядок і правові наслідки віднесення об’єкта до категорії «техногенний перспективний»; затвердити стандарти якості, кондиції й методики оцінки техногенної сировини; розширити перелік відходів, щодо яких можливе оголошення припинення статусу відходів, на підставі наукових досліджень; закріпити механізми наукового супроводу рекультивації та відновлення земель із залученням закладів вищої освіти й наукових установ. Реалізація цих кроків забезпечить правову визначеність, захист довкілля та залучення вторинних ресурсів до економічного обігу.

Література:

1. Про управління відходами : Закон України від 20.06.2022 № 2320-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20 (дата звернення: 07.10.2026).

2. Кодекс України про надра : Кодекс України від 27.07.1994 № 132/94-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-вр (дата звернення: 07.10.2026).

3. Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення : постанова Кабінету Міністрів України від 12.12.1994 № 827. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-94-п (дата звернення: 07.10.2026).

4. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 12 грудня 1994 р. № 827 : постанова Кабінету Міністрів України від

23.05.2025 № 600. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/600-2025-п (дата звернення: 07.10.2026).

5. Про затвердження Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр : постанова Кабінету Міністрів України від 05.05.1997 № 432 (у редакції постанови від 25.09.2025 № 1197). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432-97-п (дата звернення: 07.10.2026).

6. Про затвердження Положення про порядок проведення державної експертизи та оцінки запасів корисних копалин : постанова Кабінету Міністрів України від 22.12.1994 № 865. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/865-94-п (дата звернення: 07.10.2026).

7. Директива 2006/21/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 15.03.2006 про управління відходами видобувної промисловості. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/UK/TXT/?uri=CELEX:32006L0021 (дата звернення: 07.10.2026).

8. Деякі питання оголошення припинення статусу відходів : постанова Кабінету Міністрів України від 08.08.2023 № 827. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-2023-п (дата звернення: 07.10.2026).

9. Гладій О. В., Легеза Ю. О. Адміністративно-правовий режим використання та охорони техногенних родовищ : монографія. Рига : Baltija Publishing, 2017. 204 с.

10. Гладій О. В. Сутність проблеми накопичення техногенних відходів, техногенних родовищ в Україні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2017. № 26. С. 47–55.

11. Гнєушев В. О. Формування та експлуатація техногенних родовищ : навч. посіб. Рівне : Волинські обереги, 2013. 152 с.

12. Leheza Yu. Reforming legislation on hazardous waste in Ukraine. European Review of Public Law. 2023. Vol. 35, No. 3. P. 813–831.

13. Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 № 962-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15 (дата звернення: 07.10.2026).